

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด Religious and Cultural Tourism Management Model in Buddhist Temple¹

ภัชรบถ ฤทธิ์เต็ม²

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด” มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาอัตลักษณ์การจัดการท่องเที่ยวในวัดภาคเหนือ และ 2) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัดภาคเหนือ ผลการวิจัยพบว่า

อัตลักษณ์การจัดการท่องเที่ยวในวัดภาคเหนือ มีพัฒนาการมาตั้งแต่การเดินทางจาริกแสวงบุญเพื่อกราบนมัสการพระบาทพระธาตุตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกและศรัทธาเชื่อเรื่องชูธาตุ ในยุคปัจจุบัน การท่องเที่ยวเป็นไปเพื่อตอบสนองรูปแบบการใช้ชีวิตของคนมากขึ้น รวมไปถึงการตีความหมายใหม่ของรูปแบบการท่องเที่ยวที่มีความหลากหลายตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของวัดในภาคเหนือ พบว่า 1) ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวภาคเหนือบางแห่ง 2) ปัญหาด้านสาธารณสุขและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว 3) ปัญหา

¹สนับสนุนทุนวิจัยโดย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²ระดับการศึกษา พธ.บ. (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา) เกียรตินิยมอันดับ 1, ร.บ. รัฐศาสตร์บัณฑิต (ทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์), พธ.ม. พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) ปัจจุบัน เจ้าหน้าที่วิจัย ฝ่ายวิจัย สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

การรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม 4) ปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว และ 5) ปัญหาการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโดยท้องถิ่น

แนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของวัดในภาคเหนือ มีประเด็นสำคัญ 4 ประเด็น คือ 1) การจัดการด้านพื้นที่ มีการจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่ของวัดตามบทบาทหน้าที่ 2) การจัดการด้านแผนพัฒนา มีการจัดทำแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว 3) การจัดการด้านบุคลากร มีกระบวนการจัดการบุคลากร และ 4) การจัดการด้านระบบการสื่อความหมายเนื้อหา

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม, วัดในพระพุทธศาสนา

Abstract

The research entitled “Religious and Cultural Tourism Management Model in Buddhist Temple” consists of 2 objectives as 1) to study the identity of Buddhist tourism in northern Thailand and 2) to study the guideline of religious and cultural tourism in northern Thailand. The result revealed as follows.

The identity of tourism management in northern Thailand, it had been developed from the pilgrimage according to the legend of *Phra Chao Liap Lok* or the Buddha’s Journeys in order to respect the Buddha’s footprint. In addition, it was also developed from the belief of the *Chuthat* – the stupa associated with the twelve year cycle. At present, the tourism was designed to meet the lifestyle of people with the new interpretation of tourism based the social diversities.

The impact of tourism to the lifestyle of northern people, it can be found as follows: 1) there were found the degenerative of some temples, 2) Infrastructure problems and welfare of tourists, 3) the problem of cultural identity, 4) the problem of tourism management and 5) the problem of local administration.

The guideline of religious and cultural tourism management in northern Thailand, it can be summarized into 4 aspects as: 1) the area management, 2) the management of temples in long and short term, 3) the personnel management and 4) the management of communication system.

Keywords: Religious and Cultural Tourism, Buddhist Temple

1. บทนำ

การสร้างวัดในพระพุทธศาสนาปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในระยะเริ่มแรกพระสงฆ์ยังไม่มีที่อยู่อาศัยประจำ ได้เที่ยวจาริกไปเพื่อเผยแผ่ศาสนา ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารได้เสด็จมาเข้าเฝ้าพร้อมทั้งข้าราชการบริวาร พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดจนพระเจ้าพิมพิสารและข้าราชการบริวารบรรลุนิพพาน พระเจ้าพิมพิสารจึงได้ถวายสวนไผ่ ซึ่งเป็นพระราชอุทยานแห่งหนึ่งให้เป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวก ด้วยพระดำรัสว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถวายสวนเวฬุวันนั้นแด่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระเจ้าข้า” พระพุทธองค์ทรงรับอารามนั้นแล้วทรงแสดงธรรมีกถาให้พระเจ้าพิมพิสารแล้วทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2539), พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4: 55) จึงถือได้ว่าสวนเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในทางพุทธศาสนาและเป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการมีวัดเป็นที่อยู่อาศัยแก่พระสงฆ์ ต่อมาได้มีการสร้างวัดอีกหลายวัด เช่น นางวิสาขามหาอุบาสิกา สร้างวัดบุพพารามที่เมืองสาวัตถี วัดชีวกัมพวัน เมืองราชคฤห์ สร้างถวายโดยหมอชีวกโกมารภัจจ์ วัดโฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ถวายโดยโฆสกเศรษฐี วัดนิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ ถวายโดยพวกเจ้าศากยวงศ์ วัดอัมพปาลิวัน เมืองเวสาลี ถวายโดยหญิงโสเภณีชื่ออัมพปาลี เป็นต้น ซึ่งลักษณะดั้งเดิมของวัดนั้น ปรากฏอยู่ในพระดำริของพระเจ้าพิมพิสารก่อนที่จะถวายพระราชอุทยานเวฬุวันแก่พระพุทธเจ้าว่า

“พระผู้มีพระภาคพึงประทับที่ไหนหนอแล จึงจะเป็นสถานที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมีการคมนาคมสะดวก แก่ประชาชนผู้มีความประสงค์จะไปเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงัด เสียงไม้กึกก้อง ปราศจากลมจากคนผู้เดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงัด และควรเป็นที่ลึกเร้นอยู่ตามสมณวิสัย” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2539), พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4: 55)

จะเห็นได้ว่า วัดเป็นสถานที่สำหรับพำนักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์เพื่อการประกอบกิจสงฆ์เท่านั้น ไม่ได้มีบทบาทในฐานะเป็นสถานที่ท่องเที่ยว มีเพียงเหตุการณ์เดียวที่แสดงให้เห็นถึงการท่องเที่ยวชมศาสนสถานในวัด คือมีปรากฏในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 มหาวิภังค์ เตรศกัณฑ์ ว่าด้วยอาบัติสังฆาติเสส

สิกขาบทที่ 2 เรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร กล่าวถึงวิหารของพระอุทายีว่ามีความงดงาม และสะอาดเรียบร้อย มักมีผู้คนเดินทางมาชมวิหารเป็นอันมาก พราหมณ์ผู้หนึ่งก็พาภริยามาเที่ยวชม พระอุทายีเป็นมคฺคเทศก์พาเที่ยวชม ให้พราหมณ์เดินนำหน้า ภริยาเดินตามหลัง พระอุทายีเลยถือโอกาสจับต้องกายของภริยาพราหมณ์ นางจึงบอกแก่พราหมณ์ พราหมณ์โกรธไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุจับต้องกายหญิง ปรับอาบัติสังฆาทิเสสแก่ผู้ล่วงละเมิด นับเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่แสดงร่องรอยว่าวัดเริ่มมีบทบาทในฐานะสถานที่ท่องเที่ยวของประชาชน

อย่างไรก็ตาม หลักฐานที่ชี้ถึงความเกี่ยวข้องกันของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวเชิงศาสนาในความหมายเดิมคือการจาริกแสวงบุญ ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Pilgrimage มาจากภาษาละตินว่า “Peregrinus” แปลว่า ผู้แสวงบุญ หมายถึง ผู้ที่อยู่ระหว่างการเดินทางไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยทั่วไปหมายถึง การเดินทางด้วยเท้าไปยังสถานที่ที่มีความสำคัญเป็นพิเศษต่อความเชื่อศรัทธาทางศาสนา หรือหมายถึงประสบการณ์การเดินทางแสวงหาความสุขหรือความจริงทางจิตวิญญาณ โดยมีเป้าหมายเพื่อไปเคารพสักการะสถานที่ที่ทำให้เกิดความระลึกถึงสิ่งสูงสุดทางศาสนา ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “สังเวชนียสถานทั้ง 4 ตำบล” (The Four holy places) ประกอบด้วย สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546: 144) ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ควรเห็น ควรให้เกิดความสังเวชแห่งกุลบุตรมีศรัทธา 4 แห่งนี้ 4 แห่งเป็นไฉน คือ สถานที่ควรเห็นควรให้เกิดความสังเวชแห่งกุลบุตรมีศรัทธาว่า พระตถาคตประสูติ ณ ที่นี้ พระตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ที่นี้ พระตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม ณ ที่นี้ พระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ ณ ที่นี้ ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ควรเห็น ควรให้เกิดความสังเวชแห่งกุลบุตรมีศรัทธา 4 แห่งนี้แล” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2539), พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 21: 180)

พร้อมทั้งได้กล่าวอานิสงส์หรือผลของการไปสักการะสังเวชนียสถานเหล่านี้ว่า

“อานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จักมาด้วยความเชื่อว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้ พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้

พระตถาคตทรงธรรมจักรให้เป็นไปในที่นี้ พระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้ ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวจาริกไปยังเจดีย์มีจิตเลื่อมใสแล้วจักทำกาลละลง ชนเหล่านั้นทั้งหมดเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10: 151)

แท้ที่จริง วัฒนธรรมความเชื่อเรื่องการเดินทางจาริกแสวงบุญมีปรากฏในหลายศาสนา ดังเช่นการได้ไปประกอบพิธีฮัจญ์ คือ การไปเดินรอบกะอ์บะฮ์ (Black Stone) เจ็ดรอบ และเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552: 101 – 102) ที่นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งถือเป็นศาสนกิจครั้งหนึ่งในชีวิตตามหลักปฏิบัติของศาสนาอิสลาม นอกจากนั้น ยังมีปรากฏอยู่ทั่วไปในศาสนาอื่นๆ เช่น ศาสนายูดาห์ ศาสนาบาไฮ ศาสนาคริสต์ ที่ถือว่าอิสราเอลเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่ควรเดินทางไปแสวงบุญ ความเชื่อนี้มีการถือปฏิบัติในหลายเชื้อชาติและหลายศาสนา ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยโบราณในดินแดนของชาวอียิปต์ เปอร์เซีย กรีก โรมัน อินเดีย จีน อิเบต ญี่ปุ่น หรือแม้แต่ชาวคริสต์ในยุโรปก็มีความเชื่อในการเดินทางไปศาสนสถานบางแห่งเพื่อเคารพสักการะเหล่านักบุญตามความเชื่อของตน หรือชาวอินเดียที่ยังเชื่อถือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ควรเดินทางไปแสวงบุญ เช่น เมืองพาราณสี แม่น้ำคงคา ภูเขาหิมาลัย แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องการจาริกแสวงบุญ เป็นความเชื่อสากลที่มีอยู่ในหลายวัฒนธรรม

ส่วนในดินแดนประเทศไทย นอกจากวัดจะเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์แล้ว ก็ยังเป็นທີ່ประดิษฐานศาสนสถานและศาสนวัตถุที่สำคัญ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น ชนชั้นกษัตริย์ จึงนิยมเดินทางไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังศาสนสถานต่าง ๆ ด้วยถือว่าเป็นบุญกุศล เป็นสิริมงคลในชีวิต ถือเป็นพระราชประเพณีที่กษัตริย์ผู้ขึ้นครองราชย์ในสมัยอยุธยา จะต้องเสด็จไปนมัสการศาสนสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในฐานะพุทธมามกะ เช่น สมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จไปนมัสการพระพุทธชินราช ใน พ.ศ. 2138 (พันจันทนมาศ (เจิม) และ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), 2507: 301) และการเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทที่สระบุรีของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ในปี พ.ศ. 2175 (พระมหาประยูรย์ อยุธยา, 2513: 413) เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว วัดในปัจจุบันยังเป็นศูนย์รวมของมรดกวัฒนธรรมและสรรพวิชาอันหลากหลายนับตั้งแต่โบราณ มีพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการ

เป็นผู้อนุรักษ์สืบสาน และใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา และกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชน ปัจจุบันสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป บทบาทของวัด และพระสงฆ์ลดลงจากเดิม แต่กระนั้น วัดและพระสงฆ์ก็ยังปรับเปลี่ยนบทบาท ให้สอดคล้องกับสภาพสังคม โดยบทบาทหลักของวัดก็ยังคงเป็นสถานที่พำนักของ พระสงฆ์สามเณร เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียน ประพฤติปฏิบัติธรรม สืบทอดและ เผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอน และยังมีฐานะเป็นแหล่งประดิษฐานและรวบรวม มรดกทางศิลปวัฒนธรรมทั้งที่เป็นโบราณสถานโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ตลอดจน ถึงการเป็นศูนย์กลางในการประกอบประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้น วัดจึงมี บทบาทอีกอย่างหนึ่งคือ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นอีก บทบาทหนึ่งของวัดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

2. อัตลักษณ์การท่องเที่ยววัดในภาคเหนือ

อัตลักษณ์การท่องเที่ยววัดในภาคเหนือ สะท้อนให้เห็นได้จากความเชื่อ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความศรัทธาในพระบรม สารีริกธาตุที่บรรจุในพระเจดีย์ และความเชื่อศรัทธาในรอยพระพุทธรูป ทำให้มี การเดินทางจาริกไปนมัสการพระบาทพระธาตุที่สำคัญๆ อยู่เสมอ อันเป็นผล เนื่องมาจากตำนานความเชื่อ 2 แห่งคือ

1. ความเชื่อในตำนานตามรอยพระธาตุที่ปรากฏในตำนานพระเจ้า เลียบโลก (ชาวล้านนาเรียก “พระพุทธเจ้า” ว่า “พระเจ้า”) เป็นตำนานที่กล่าวถึง การเสด็จมาของพระพุทธเจ้าครั้งที่ยังมีพระชนมายุอยู่ โดยได้เสด็จมาในสถานที่ ต่างๆ เพื่อโปรดเวไนยสัตว์ตามบ้านเมืองต่างๆ โดยส่วนใหญ่เป็นเขตแดนใน ล้านนา ซึ่งเมื่อดำเนินไปถึง ณ ที่ควรจะเป็นที่บรรจุพระธาตุ พระพุทธเจ้าก็จะลอบ เอาพระเกศาธาตุให้พระอานนท์ส่งต่อกับคนในท้องถิ่นเพื่อนำไปบรรจุไว้ นอกจากนั้น ก็ยังทรงเหยียบรอยพระบาทไว้บนหินเพื่อให้เป็นที่สักการบูชา เมื่อ พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสาวกก็จะนำพระบรมสารีริกธาตุมาแบ่งบรรจุไว้ ตามพุทธทำนาย และได้มีการก่อพระเจดีย์ครอบไว้เรียกว่า “พระธาตุ” ตามที่ ปรากฏในตำนานระบุว่า มีพระบรมสารีริกธาตุในล้านนา 23 แห่ง รอย พระพุทธรูป 36 แห่ง ซึ่งตำนานพระเจ้าเลียบโลกนี้ถือเป็นคัมภีร์ที่ใช้ ประกอบการเทศนาสั่งสอนบอกเล่าความเป็นมาและความสำคัญของ

ศาสนสถานที่สร้างขึ้นในดินแดนที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึง และกล่าวถึงความรุ่งเรืองและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในดินแดนที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะในอาณาจักรล้านนา (กตัญญู ชูชื่น, 2525: ง-จ)

ดังนั้น วัดใดที่มีพระธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุ พระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้าตามที่มีปรากฏในตำนาน จะมีการเชื่อมโยงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านกับสถานที่ตั้งพระธาตุหรือพระบาทว่า เป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุและพระบาทอันควรเคารพนับถือ อีกทั้งตำนานได้ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างต้นกำเนิดของหมู่บ้านเชื่อมโยงกับการเกิดขึ้นมีอยู่ของพระบาทพระธาตุ ซึ่งเป็นตัวแทนการเข้ามาของพระพุทธศาสนา โดยมีพระภิกษุผู้เทศน์เป็นเสมือนมัคคุเทศก์ผู้นำเที่ยวและอธิบายประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนต่างๆ มีการเชื่อมโยงกับชมพูทวีปหรือประเทศอินเดีย พร้อมกับผนวกดินแดนใกล้เคียงอื่นๆ ได้แก่ รัฐฉาน พม่า และสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ประเทศจีน ให้เข้าเป็นเครือข่ายชุมชนเดียวกัน เพื่อให้ประชาชนเดินทางไปกราบไหว้สักการะรวมถึงการเดินทางไปแสวงบุญและท่องเที่ยว ตัวอย่างเช่น วัดพระบรมธาตุหริภุญไชย อ.เมือง จ.ลำพูน พระบาทห้วยต้ม อ.ลี้ จ.ลำพูน พระบรมธาตุดอยสุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ พระธาตุดอยคำ ต.แม่เหียะ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ พระพุทธบาทสี่รอย (วังจุง) อ.แม่อิง จ.เชียงใหม่ วัดพระธาตุดอยจอมทอง อ.เมือง จ.เชียงใหม่ พระธาตุจอมกิตติ อ.เชียงแสน จ.เชียงราย พระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง พระธาตุแช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน พระธาตุข่อแฮ อ.เมือง จ.แพร่ เป็นต้น ซึ่งตำนานเหล่านี้คัดลอกสืบเนื่องกันมา โดยมีได้ระบุว่าผู้ใดเป็นผู้แต่งและแต่งขึ้นเมื่อใด ข้อมูลที่ให้ไว้นั้นโดยมากมักบอกเพียงปีที่จารคัดลอก มีจุดมุ่งหมายในการบันทึกเพื่อการสืบทอดพระพุทธศาสนาในล้านนาและอาณาจักรใกล้เคียง แล้วเผยแผ่ให้แก่ชาวบ้านได้รับฟัง จึงมักจะมี ความสับสนในเรื่องกาลเวลาและเทศะ รวมถึงการมือฉันทตามแนวการบันทึกตำนานของพระภิกษุชาวลังกา (ธวัช ปุณโณทก, 2547: 2)

โดยสรุปแล้ว ตำนานพระเจ้าเลียบโลกมีความเกี่ยวเนื่องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา มีเรื่องราวการผสมผสานทางวัฒนธรรมร่วมกับความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนในพื้นที่ จุดมุ่งหมายของการเขียนตำนานมีนัยสำคัญเกี่ยวข้องกับการบริหารปกครองบ้านเมืองและการบริหารคณะสงฆ์ และจากการวิเคราะห์สรุปได้ว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลกนี้มิได้มีการแต่งเสร็จในคราวเดียวหรือในยุคเดียวกันทั้งหมด มีการเสริมแต่งขึ้นหลายครั้ง แพร่ขยายไปสู่วัดหรือ

ดินแดนต่างๆ ในอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรใกล้เคียง และได้เกิดการคัดลอกกันต่อ ๆ มา กระจัดกระจายอยู่ในหลายวัดทั้งในล้านนา ล้านช้าง และดินแดนสิบสองปันนา และในแต่ละแห่ง เช่น พระธาตุและพระบาทต่างๆ ก็จะมีตำนานเฉพาะของตนเอง อาจมีบางเนื้อหาไม่ตรงกับที่ตำนานพระเจ้าเลียบโลกแต่งไว้ทั้งหมด ทำให้ตำนานพระเจ้าเลียบโลกมีลักษณะเฉพาะที่บ่งชี้ว่าเป็นตำนานที่แต่งขึ้นอย่างมีเป้าหมาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของอำนาจทั้งในด้านการเมืองหรือการศาสนาในยุคสมัยนั้น ดังเช่นกรณี คุรุบาศรีวิชัย (พ.ศ.2421 – 2481) เดินทางไปบูรณปฏิสังขรณ์พระบาทพระธาตุในล้านนาจำนวนหลายแห่ง นับเป็นตัวแทนของความเชื่อศรัทธาในล้านนาที่ยังเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างตำนานและพระธาตุในตำนานให้เกี่ยวเนื่องกัน ก่อให้เกิดคลื่นมหาชนจำนวนมาก มารวมตัวกันบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุและสร้างสาธารณูปโภค เช่น การสร้างถนน ขึ้นดอยสุเทพ การสร้างสะพานข้ามแม่น้ำปิง นอกจากนี้ ชาวล้านนายังมีความเชื่อว่าพระธาตุเป็นสิ่งมีชีวิตจิตใจ องค์พระบรมสารีริกธาตุสามารถไปไหนมาไหนได้ และยังแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการเปล่งแสงสว่างออกเป็นสีเขียวปนขาวออกจากองค์พระเจดีย์ลอยขึ้นบนอากาศสูงพอพ้นจากปลายไม้แล้วจึงลอยไปไกลจากองค์เจดีย์ โดยผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า พระธาตุจะออกไปเยี่ยมเยียนกัน โดยพระธาตุจะออกไปจากองค์พระเจดีย์เที่ยวหากันในคืนวันเดือนดับเดือนเต็มดวง เรื่องเล่าเช่นนี้เป็นที่ทราบกันดีในหมู่ชาวล้านนา และมีผู้ยืนยันการประสบเห็นปรากฏการณ์เช่นนี้ก็มีจำนวนมากในอดีต ซึ่งเป็นการตอกย้ำความเชื่อศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ และสาเหตุให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวไปกราบไหว้นมัสการ

ตำนานพระบาทพระธาตุในล้านนาปัจจุบัน จึงได้ถูกผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่าในประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุ ประเพณีขึ้นธาตุ รวมไปถึงการพิมพ์เอกสารหนังสือ ซึ่งอาจจะแตกต่างจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกในอดีตที่ถูกจารในใบลาน และมีพิธีกรรมเทศนาสั่งสอน แต่ตำนานพระบาทพระธาตุของชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งก็ยังเป็นที่จดจำจากคำบอกเล่าและการบอกถึงความเป็นมาของวัด โดยมีการระบุประวัติโดยย่อของวัด เรียงลำดับรายชื่อเจ้าอาวาส การบูรณปฏิสังขรณ์หรือการสร้างวัด สร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุที่สำคัญๆ เรื่องเหล่านี้ถือเป็นประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นการสั่งสอนทบทวนประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านไปพร้อมกัน ชาวบ้านจะจดจำเรื่องราวในตำนานในรูปแบบมุขปาฐะและเล่าสืบต่อกัน มีการเพิ่มเติมและตีความใหม่ๆ บ้าง เพื่อให้เกิด

ความสอดคล้องเหมาะสมกับกาลสมัย แต่มักจะคงแก่นเรื่องหลักไว้ คือ ยืนยันถึงการเสด็จมาโปรดของพระพุทธเจ้า และได้พระราชทานพระเกศาธาตุและพระพุทธรูปไว้ และในท้ายที่สุดก็จะตรัสพยากรณ์ชื่อหมู่บ้านตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น รวมไปถึงอนาคตของหมู่บ้านแห่งนั้น และถ้าหากเป็นบ้านใหญ่เมืองใหญ่ก็จะตรัสพยากรณ์ให้นำพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ เพราะเหตุนี้ พระสงฆ์และชาวบ้านจึงมีการรวมตัวกันบูรณปฏิสังขรณ์พระบาทพระธาตุตามตำนาน และเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างวัดบูรณะพระธาตุหลายแห่งในล้านนา เช่นกรณี การบูรณะพระบาทพระธาตุของครูบาศรีวิชัย ด้วยการเป็นประธานสงฆ์ในการบูรณะพระบาทพระธาตุ เรียกว่า “นั่งหนัก” ครูบาศรีวิชัยได้ใช้ความศรัทธาในการสร้างความร่วมมือของพลังชุมชน และเป็นพลังต่อต้านอำนาจคณะสงฆ์ส่วนกลางที่นำอำนาจรัฐเข้ามาควบคุมคณะสงฆ์เมืองเหนือในขณะนั้น ปรากฏการณ์การรวมกันของชุมชนหลายชุมชนเข้าด้วยกัน ยังปรากฏให้มีประเพณีไหว้พระธาตุหรือสงฆ์น้ำพระธาตุ เรียกว่า “ขึ้นธาตุ” หรือ “สงฆ์น้ำพระธาตุ” เนื่องจากพระธาตุส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บนยอดเขา และการไหว้พระธาตุประจำปีเกิด เป็นต้น โดยปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยจะนิยมทำกันในเดือนแปดเหนือ ประมาณเดือนหกภาคกลาง ในช่วงวันวิสาขบูชา ในกลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกันก็จะจัดกระทำร่วมกัน เฉพาะวัดที่มีตำนานพระบาทพระธาตุ โดยถือเอาพระบาทพระธาตุที่มีความเก่าแก่และสำคัญที่สุดเริ่มต้นก่อน เรียกว่า “วัดหน้าหมู่” เป็นประเพณีร่วมที่ชาวบ้านในชุมชนถือปฏิบัติร่วมกัน ดังเช่น กรณีชาวบ้านในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ เช่น อำเภอสารภี อำเภอสันป่าตอง เป็นต้น จะถือว่าพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นประธานของพระบาทพระธาตุของเขตนี้ ในขณะที่ประเพณีขึ้นพระธาตุดอยสุเทพ ก็เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของพระธาตุหน้าหมู่ที่จัดสร้างขึ้นตามความสำคัญทางการปกครอง มีการระดมคนจากทุกอำเภอจัดขบวนแห่ขึ้นพระธาตุดอยสุเทพเป็นประจำทุกปี ในช่วงก่อนวันวิสาขบูชา โดยได้เชื่อมประสานให้คณะศรัทธาประชาชนจากอำเภอต่างๆ เข้าร่วมเป็นขบวนในการแห่เครื่องสักการะพระธาตุ และถือเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีเพื่อการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้น การเชื่อมโยงของพระบาทพระธาตุนั้นนอกจากจะความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนหมู่บ้าน ในปัจจุบันยังแสดงให้เห็นถึงพลวัตและการตีความหมายทางวัฒนธรรมเพื่อกิจการอื่นๆ ของสังคมด้วย (ไฉไลฤดี ยูวะศิริ และภัทรบ ฤทธิ์เต็ม, 2548: 157 – 158) เช่นเดียวกับปรากฏการณ์การเดินทางท่องเที่ยวไปสักการะพระบาทพระธาตุ

2. ความเชื่อในคติเรื่องชุธาตุ อัตลักษณ์ความเชื่อท้องถิ่นอีกประการหนึ่ง คือ พระธาตุเจดีย์ในวัดที่มีอยู่ในตำนานชุธาตุ (ชุธาตุ มีความหมายว่า การกราบไหว้พระธาตุ คือ องค์เจดีย์ ประจำปีเกิด ตามตำรากล่าวไว้เมื่อวิญญาณลงมาจากแดนแล้วจะมาพักชั่วคราวอยู่ที่เจดีย์ประจำปีเกิดก่อนที่จะมาปฏิสนธิที่ครรภ์มารดา) ความเชื่อเรื่องชุธาตุเป็นการอธิบายถึงความเกี่ยวโยงระหว่างแนวความคิดเรื่องการบูชาพระธาตุกับปีนักษัตรของแต่ละรอบปีในวัฒนธรรมล้านนา แสดงถึงการกระจายแรงศรัทธาของผู้ที่เกิดในแต่ละปีได้มีการปฏิบัติบูชาต่อองค์พระธาตุประจำปีเกิด เช่นเดียวกับการจาริกแสวงบุญของอิสลามิกชน ที่เชื่อว่า จะต้องได้เดินทางไปสักการะสักครั้งหนึ่งในชีวิต คติความเชื่อชุธาตุ เรื่องตามลำดับปีนักษัตร มีรายชื่อดังต่อไปนี้

- 1) ปีจื๋ (ปีชวด) นักษัตรหนู บูชาพระธาตุจอมทอง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
- 2) ปีเป่า (ปีฉลู) นักษัตรวัว บูชาพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง
- 3) ปียี่ (ปีชกาล) นักษัตรเสือ บูชาพระธาตุช่อแฮ อ.เมือง จ.แพร่
- 4) ปีเม้า (ปีเถาะ) นักษัตรกระต่าย บูชาพระธาตุแช่แห้ง อ.เมือง จ.น่าน
- 5) ปีสี (ปีมะโรง) นักษัตรนาค บูชาพระธาตุวัดพระสิงห์หรือบูชาพระพุทธรูทสิงค์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่
- 6) ปีไล่ (ปีมะเส็ง) นักษัตรงูเล็ก บูชาพระธาตุเจดีย์พุทธคยา อินเดีย หรือบูชาต้นศรีมหาโพธิ์ วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) เชียงใหม่
- 7) ปีส้ง้า (ปีมะเมีย) นักษัตรม้า บูชาพระธาตุตะไก้ (ชเวดากอง) ย่างกุ้ง ประเทศเมียร์มาหรือการบูชาพระบรมธาตุ จังหวัดตาก
- 8) ปีเม็ด (ปีมะแม) นักษัตรแพะ บูชาพระธาตุดอยสุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่
- 9) ปีสัน (ปีวอก) นักษัตรลิง บูชาพระธาตุพนม อ.เมือง จ.นครพนม
- 10) ปีเล้า (ปีระกา) นักษัตรไก่ บูชาพระธาตุทริภุญไชย อ.เมือง จ.ลำพูน

11) ปีเส็ด (ปีจ่อ) นักษัตริย์มา บูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี สวรรค์
ชั้นดาวดึงส์หรือบูชาพระธาตุวัดเกตการาม อ.เมือง จ.เชียงใหม่

12) ปีไก่อ (ปีกุน) นักษัตริย์ช้าง บูชาพระธาตุดอยตุง อ.แม่สาย
จ.เชียงราย

จะเห็นได้ว่า วิถีชาวพุทธในล้านนามีความผูกพันกับพระธาตุ ในอดีต
พระธาตุองค์ใดที่มีชื่อเสียงและมีตำนานกล่าวถึง เมื่อถึงประเพณีการขึ้นธาตุ คือ
ประเพณีไหว้พระธาตุมาถึง ศรัทธาประชาชนจากต่างบ้านต่างเมืองก็จะพากัน
เดินทางไปสักการบูชา ไปค้าสินค้าบนอุปถัมภ์จากเก็บกวาดบริเวณพระธาตุให้สะอาด
ทำบุญตักบาตร จึงเกิดมีตำนานเรื่องการไหว้พระธาตุตามปีเกิด เพื่อแยกคนที่
หลังไหลไปในที่แห่งเดียวกัน เป็นการรวมตัวกันของเครือข่ายคนตามปีเกิด อาจ
กล่าวได้ว่าพระธาตุเป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงสิทธิและอำนาจของผู้นำ
โดยปรากฏเป็นพื้นที่ทางกายภาพและในเชิงสังคมพร้อมๆ กับเป็นพื้นที่พิเศษหรือ
พื้นที่ทางอุดมคติ (เถียรชาย อักษรดิษฐ์, 2545: ฉ-ช) การเคารพบูชาพระบาท
พระธาตุที่ปรากฏในตำนาน จึงมีทั้งการสถาปนาพระธาตุในแหล่งที่ตั้งเดิม และ
การเชื่อมโยงเครือข่ายพระบาทพระธาตุที่มีอยู่ในแหล่งอื่นๆ ให้อยู่ในโครงเรื่อง
เดียวกัน ด้วยการเชื่อมโยงจากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งหนึ่ง กำหนดเป็นพื้นที่
ภูมิศาสตร์ทางสังคมของคนล้านนา

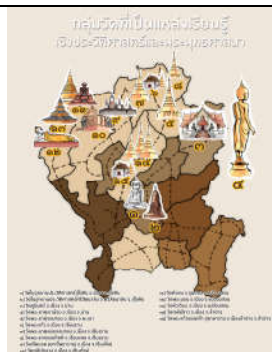
ส่วนการท่องเที่ยววัดในยุคปัจจุบัน ได้มีการให้ความหมายใหม่ที่
ตอบสนองต่อรูปแบบการใช้ชีวิต (Life Style) ของคนในยุคปัจจุบันมากขึ้น เช่น
การท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับเส้นทางการท่องเที่ยววัดที่มีความสำคัญทาง
ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และมีการจัดการท่องเที่ยวเพื่อรองรับการเดินทาง
มาเที่ยวชมของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะวัดที่มี
การก่อสร้างใหม่จะมุ่งเน้นในการแสดงศิลปกรรมที่โดดเด่นและมีเอกลักษณ์ของ
ภูมิภาค รวมทั้งมีการผสมผสานกับศิลปกรรมในภูมิภาคอื่นๆ และศิลปกรรมใน
ต่างประเทศ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติจากการก่อสร้างศาสนสถาน
ที่มีความเชื่อทางศาสนาเป็นหลักไปสู่การประยุกต์แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว
มาใช้ประโยชน์ให้มากขึ้น (พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน) และคณะ, 2555:
124 – 195) ดังการจัดแผนการท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์ คือ มีการก่อสร้างและจัดแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุด้านพุทธศิลปกรรมร่วมสมัย

ภาพที่ 2 กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงคติธรรมที่เน้นกิจกรรมเกี่ยวกับความศรัทธา ความเชื่อ และประเพณีวัฒนธรรม คือ เป็นวัดที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของท้องถิ่นนั้นๆ รวมไปถึงเป็นวัดที่มีชื่อเสียงในระดับประเทศ เนื่องจากเป็นวัดที่มีความเป็นมาด้านประวัติศาสตร์ และเป็นที่ประดิษฐานศาสนสถานศาสนวัตถุที่ได้รับการเคารพนับถือในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมือง

ภาพที่ 3 กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา คือ วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน รวมไปถึงการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในท้องถิ่นในด้านต่างๆ ทั้งในด้านศิลปกรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรมที่สำคัญ

ภาพที่ 4 กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ วัดที่มีชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นที่รู้จักในระดับท้องถิ่นและประเทศ รวมไปถึงเป็นที่รู้จักในระดับนานาชาติ

นอกจากนั้นแล้ว ภาครัฐโดยเฉพาะการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ประจำจังหวัด และราชการส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น รวมไปถึงองค์กรเอกชนในพื้นที่ที่มีส่วนในการส่งเสริมและตีความหมายการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ๆ โดยคำนึงระยะเวลาการท่องเที่ยวภายใน 1 วันตามรูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนในช่วงวันหยุดระยะสั้น ซึ่งสามารถสรุปเป็นรายจังหวัดดังนี้

1. จังหวัดเชียงใหม่ จัดกิจกรรมไหว้พระ 9 วัดนามมงคล ในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่
2. จังหวัดแม่ฮ่องสอน เปิดเส้นทางท่องเที่ยว 365 วันอัศจรรย์แห่งขุนเขาไหว้พระ 9 วัด ในเขตตัวเมืองแม่ฮ่องสอน
3. จังหวัดลำพูน จัดโครงการจาริกบุญ ไหว้พระ 9 วัดลำพูน เมืองบุญหลวงแห่งล้านนา ในเขตตัวเมืองลำพูน
4. จังหวัดเชียงราย จัดโครงการธรรมทัศนาจรไหว้พระวัดมงคลนาม 9 วัด ในเขตตัวเมืองจังหวัดเชียงราย
5. จังหวัดน่าน จัดกิจกรรมไหว้พระ 9 วัด ขอพรเสริมสิริมงคล ในเขตตัวเมืองน่าน
6. จังหวัดพะเยา จัดกิจกรรมไหว้พระ 9 วัด ในเขตตัวเมืองพะเยาและอำเภอเชียงคำ
7. จังหวัดแพร่ จัดโครงการ สืบนี้วันทา ไหว้สา 9 พระธาตุ ในเขตตัวเมืองและอำเภอต่างๆ
8. จังหวัดลำปาง จัดโครงการหมู่บ้านวัฒนธรรมนำเที่ยวไหว้พระ 9 วัด มีศรี นามเป็นมงคล ในเขตอำเภอเมืองลำปาง
9. จังหวัดตาก จัดโครงการไหว้พระ 9 วัด สร้างบุญเสริมบารมี เชื่อมไมตรี 2 แผ่นดินไทย – เมียนมาร์ ในเขตอำเภอแม่สอดและเมืองเมียวดี
10. จังหวัดพิษณุโลก จัดกิจกรรมไหว้พระ 9 วัดดังในเมืองพิษณุโลก
11. จังหวัดสุโขทัย เปิดเส้นทางสักการะ 9 มงคล เมืองมรดกโลกสุโขทัย
12. จังหวัดอุดรธานี จัดกิจกรรมไหว้พระ 9 วัด เพื่อเสริมสิริมงคลภายใน 1 วัน ในเขตอำเภอเมืองและอำเภอลับแล (พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี และคณะ, 2555: 195 – 319)

แสดงให้เห็นถึงพลวัตของการเปลี่ยนแปลงมิติการท่องเที่ยวที่มีความหลากหลายมากขึ้น เพื่อตอบสนองรูปแบบการใช้ชีวิต (Life Style) ของคนในยุคปัจจุบัน โดยมีการจัดตารางให้บริการเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ชมและนันทนาการวัดวา

อารามที่สวยงามและมีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพสักการะของชาวพุทธภายในจังหวัดนั้นๆ

3. ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของวัดในภาคเหนือ

ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของวัดในภาคเหนือ สามารถสรุปจำแนกได้ดังนี้

1) ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวภาคเหนือบางแห่ง มีปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางด้านกายภาพ และสภาพแวดล้อม อันเนื่องมาจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและจำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยือนมีจำนวนมากเกินไป ทำให้วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวไม่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้ โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น เทศกาลสงกรานต์ และเทศกาลปีใหม่เมือง (ยี่เป็ง) สำหรับประเด็นปัญหาทางด้านกายภาพที่สำคัญของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ ปัญหาทัศนอัมฤกษ์ อันเกิดจากสถาปัตยกรรมแปลกปลอม หรือมีสิ่งปลูกสร้างบดบังทัศนียภาพของศาสนสถาน ซึ่งเป็นแหล่งโบราณสถานทางประวัติศาสตร์ แต่มีอาคารสมัยใหม่ตั้งอยู่ปะปนกัน ซึ่งมีสาเหตุสำคัญมาจากการขาดการวางแผนผังวัดอย่างเคร่งครัด และถูกต้อง ทำให้พื้นที่ในวัดมีสภาพไร้ระเบียบ และเกิดความแออัด จนเป็นผลเสียต่อทัศนียภาพของความเป็นโบราณสถานสำคัญ นอกจากนี้ ความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวบางแห่ง ยังเกิดขึ้นจากการดัดแปลงสภาพดั้งเดิมของศาสนสถานด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และการขาดระบบการจัดการทัศนศิลป์ที่ถูกต้อง

2) ปัญหาด้านสาธารณูปโภคและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการเดินทางและจราจรที่คับคั่ง ซึ่งมีสาเหตุใหญ่มาจากการขาดระบบขนส่งมวลชนภายในเขตเมือง นอกจากนี้ ยังมีขยะซึ่งเป็นปัญหาที่เรื้อรังมายาวนาน ทำให้ในวัดบางแห่งมีขยะมูลฝอยตกค้างอยู่จำนวนมาก รวมทั้งปัญหาพื้นที่ฝังกลบและเครื่องมือกำจัดขยะที่มีจำกัด นอกจากนี้ ความปลอดภัยของสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น พาหนะเดินทางก็มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยวเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการเดินทางในเขตเมือง เช่น เมืองเชียงใหม่ ซึ่งขาดระบบขนส่งมวลชนที่ดี รวมทั้งทางเดินเท้าและทางรถจักรยานที่

ยังขาดความปลอดภัย รวมไปถึงปัญหาด้านสุขอนามัย เช่น จำนวนห้องน้ำไม่เพียงพอ และความสะดวกของห้องน้ำของวัดที่บางแห่งยังขาดการบริหารจัดการที่เป็นระบบ ทำให้เสียภาพลักษณ์ของการเป็นศาสนสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ได้

3) ปัญหาการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์นับว่าเป็นจุดขายที่สำคัญของการท่องเที่ยวภาคเหนือ แต่ปัจจุบันวัดในเขตภาคเหนืออยู่ในสภาวะล่อแหลมต่อการสูญเสียเอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่น เพราะได้มีการทำลายศาสนสถานและสถาปัตยกรรมแบบล้านนาดั้งเดิม ทำให้ขาดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสูญเสียเสน่ห์ในแบบฉบับของตนเอง เพราะวัดบางแห่งได้สร้างวัฒนธรรมใหม่ที่ไม่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม และบิดเบือนความหมายอันดีงามที่มีมาแต่เก่าก่อน เช่น การก่อสร้างพระอุโบสถด้วยสถาปัตยกรรมต่างถิ่น การจัดสร้างอาคารด้วยสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ รวมไปถึงการจัดสร้างบริเวณวัดให้มีลักษณะเช่นเดียวกับสถานที่พักตากอากาศ (Resort) มากจนเกินไป ทำให้ขาดเอกลักษณ์ความงามทางศิลปกรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งในขณะที่โรงแรมและสถานที่พักตากอากาศบางแห่งก็ได้ลอกเลียนศิลปกรรมของวัดไปใช้ในการตกแต่งสถานที่ สิ่งเหล่านี้อาจทำให้เกิดความสับสนกับนักท่องเที่ยวต่างถิ่นในเรื่องรูปแบบศิลปกรรมชั้นสูงทางศาสนาที่ควรให้ความเคารพ ดังนั้นการอนุรักษ์เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงเป็นได้ยาก หากพระสงฆ์และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องยังขาดความเข้าใจและความภูมิใจ หรือไม่มีจิตสำนึกที่จะรักษามรดกทางวัฒนธรรมของตนไว้ให้อยู่ในที่ที่เหมาะสม

4) ปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว การจัดการการท่องเที่ยววัดในภาคเหนือ ยังขาดความเข้าใจเรื่องความสามารถในการรองรับของพื้นที่ โดยเฉพาะในบางฤดูกาลหรือบางเทศกาลจะมีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมจำนวนมาก จนก่อให้เกิดความแออัดทั้งจำนวนนักท่องเที่ยว ยานพาหนะ และมีผู้ประกอบการค้าขายจำนวนมาก ตั้งอยู่ไม่เป็นสัดส่วน ขาดการบริหารจัดการทั้งในด้านความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความมีสุขอนามัย รวมไปถึงการบำบัดน้ำเสีย ทำให้วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีสภาพเป็นแหล่งเสื่อมโทรมได้

5) ปัญหาการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโดยท้องถิ่น ความพยายามที่จะกระจายการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวไปให้แก่ท้องถิ่น ในขณะที่ศักยภาพและความพร้อมของท้องถิ่นยังไม่เป็นที่ประจักษ์ชัด ส่งผลให้การจัดการของหน่วยงานท้องถิ่นขาดประสิทธิภาพ ไม่สามารถยับยั้งความเสื่อมโทรมของวัด

ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว และมีปัญหาการสื่อความหมายทำให้นักท่องเที่ยวไม่ได้รับความรู้ หรือได้รับความรู้ที่บิดเบือนจากความเป็นจริง ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความพอใจของนักท่องเที่ยวลดต่ำลง อีกทั้งการจัดการท่องเที่ยวในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวบางแห่งอยู่ในพื้นที่ความรับผิดชอบที่คาบเกี่ยวของหลายหน่วยงาน การขาดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานจึงเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้การจัดการและบำรุงรักษาไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

4. แนวทางการจัดการรูปแบบการท่องเที่ยววัดในภาคเหนือ

รูปแบบการส่งเสริมการท่องเที่ยววัดในภาคเหนือ มีประเด็นสำคัญที่ควรนำเสนอ 4 ประเด็น ดังนี้

1) การจัดการด้านพื้นที่ มีการจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่ของวัดตามบทบาทหน้าที่ เป็น 3 เขต คือ

1.1) เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่ตั้งของศาสนสถานสำคัญ ซึ่งเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของพระสงฆ์และฆราวาส ได้แก่ พระวิหาร พระอุโบสถ พระเจดีย์ หอไตร เป็นต้น ซึ่งสามารถจัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้ตามช่วงเวลาและบริเวณพื้นที่ที่เหมาะสม

1.2) เขตสังฆาวาส เป็นพื้นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร ควรเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล สงบร่มรื่น อาคารสถานที่ส่วนนี้ ได้แก่ กุฏิ หอฉัน อาคารที่ประชุมสงฆ์ และอาคารสถานที่ก่อสร้างอื่นๆ ที่เป็นสถานที่ทำกิจกรรมเพื่อกิจของสงฆ์โดยเฉพาะ ไม่ดึงดูดให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวเข้าชม

1.3) เขตธรณีสงฆ์เพื่อให้การบริการชุมชนหรือเขตสาธารณะ เป็นพื้นที่ที่ใช้เป็นสถานที่ตั้งของอาคารสิ่งก่อสร้างและกิจกรรมที่ให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยว เช่น เป็นที่ตั้งของศาสนสถานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ให้ประชาชนเข้ากราบไหว้หรือปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา เป็นพื้นที่จัดงานประเพณี พิธีกรรมต่างๆ เช่น บริเวณลานวัด ศาลาศพ และเป็นพื้นที่ร้านค้า พื้นที่จัดตลาดนัดขายของ พื้นที่เล่นกีฬาหรือออกกำลังกาย พื้นที่ให้บริการอื่นๆ เช่น บริการนวด บริการยาสมุนไพร บริการขายดอกไม้ธูปเทียน บริการอาหารเครื่องดื่ม เป็นต้น

โดยทั่วไป เขตธรณีสงฆ์หรือเขตบริการชุมชน ตั้งอยู่บริเวณทางเข้าด้านหน้าของวัด เพราะเป็นเขตที่คับคั่งมีเสียงรบกวน และมีเขตพุทธาวาสตั้งอยู่

ตรงกลาง เป็นพื้นที่คั่นระหว่างเขตธรณีสงฆ์และเขตสังฆาวาส ซึ่งเป็นพื้นที่รโหฐาน แต่จากการสำรวจ พบว่า วัดจำนวนมากไม่มีการจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยตามที่กล่าวมาอย่างชัดเจน ทำให้การก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างปะปนกัน ก่อให้เกิดความสับสนแก่นักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไป และเป็นเหตุให้ทำลายทัศนียภาพของวัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ดังนั้น การใช้ที่ดินและอาคารสิ่งก่อสร้างที่ตั้งผิดเขต ควรมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ให้สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของแต่ละเขต เช่น การปรับเปลี่ยนให้กฎที่ปกของพระสงฆ์ที่อยู่ในเขตบริการชุมชน ให้เป็นพิพิธภัณฑหรืออาคารห้องสมุดของวัด อาคารประชาสัมพันธ์ ร้านค้า เป็นต้น สำหรับการจัดแบ่งเขตพื้นที่ระหว่างเขตต่างๆ ควรมีการก่อสร้างถนน ทางเท้า แนวไม้พุ่มหรือไม้ยืนต้น แปลงดอกไม้ คุน้ำ ร้วโปร่งเตี้ย หรือมีการใช้ป้ายแบ่งเขตให้ชัดเจน เป็นต้น

2) การจัดการด้านแผนพัฒนา มีการจัดทำแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

2.1) การจัดทำแผนพัฒนาสิ่งก่อสร้างและการใช้ที่ดินในอนาคต โดยเฉพาะการจัดสร้างอาคารสถานที่ใหม่ มีแผนการพัฒนารองรับการก่อสร้างให้สอดคล้องกับพื้นที่ใช้สอยตามเขตต่างๆ หรือการปรับขยายเขตพื้นที่ให้เหมาะสมและเป็นสัดส่วนไว้ล่วงหน้า

2.2) การวางแผนการก่อสร้างสถาปัตยกรรมใหม่ มีการวางแผนการก่อสร้างในตำแหน่งหรือขนาดความสูงที่ไม่บดบังทัศนียภาพหรือลดทอนคุณค่าของศาสนสถานในเขตพุทธาวาส ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญของวัด และต้องมีรูปร่างทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกลมกลืนกับสถาปัตยกรรมของสิ่งปลูกสร้างเดิม โดยเฉพาะศาสนสถานในเขตพุทธาวาส

2.3) การวางแผนพัฒนาสิ่งบริการที่จัดสร้างใหม่ มีการวางแผนพัฒนาที่เหมาะสม เช่น วัดที่มีนักท่องเที่ยวเข้าชมเป็นจำนวนมาก ก็ควรมีสถานที่บริการให้เหมาะสมทั้งในด้านขนาด ปริมาณ หรือการจำกัดจำนวนผู้เข้าชม เช่น จำนวนห้องน้ำ พื้นที่ทางเดิน ลานจอดรถ เป็นต้น

2.4) การวางแผนจัดสภาพแวดล้อมของวัดใหม่ เช่น การเขียนป้ายชื่อวัดและป้ายบอกเส้นทางภายในวัด รวมไปถึงการจัดทำป้ายแสดงประวัติความเป็นมาและความสำคัญของอาคารสถานที่สำคัญของวัด ซึ่งควรมีการเขียนด้วยภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาสากล โดยจัดทำให้มีลักษณะและขนาดที่เหมาะสม การจัดสร้างสภาพแวดล้อมที่ร่มรื่น เช่น การปลูกไม้ยืนต้น ไม้ประดับ

ลานหญ้า การจัดทำที่นั่งพัก การจัดระบบความเรียบร้อยของร้านค้า ถึงขยะ รวมไปถึงการบริหารจัดการเรื่องการกำจัดขยะที่เป็นระเบียบและถูกต้อง เป็นต้น

2.5) การจัดระเบียบของที่ตั้งให้บริการและกิจการอื่นๆ เช่น การวางผังพื้นที่ร้านค้า ร้านอาหาร แผงขายบูชาดอกไม้ธูปเทียน แผงขายสลากกินแบ่งรัฐบาล แผงเช่าบูชาพระเครื่อง พระพุทธรูป และวัตถุมงคลต่างๆ แผงขายหนังสือธรรมะ จัดให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม ไม่เกะกะตามทางเท้าหรือลานจอดรถ หรือรูก้าวเข้าไปในเขตพุทธาวาสอย่างไม่เหมาะสม รวมไปถึงการจัดตั้งตู้บริจาคให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม มีการบอกวัตถุประสงค์และที่อยู่เบอร์โทรที่ชัดเจน นอกจากนี้ มีการจัดทำเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาให้ชัดเจน โดยวางอยู่ใกล้กับตู้บริจาค

3) การจัดการด้านบุคลากร มีกระบวนการจัดการบุคลากรดังต่อไปนี้

3.1) การพัฒนาบุคลากรของวัดในด้านการท่องเที่ยว เช่น การจัดฝึกอบรมความรู้เกี่ยวกับมรดกโลกแก่พระสงฆ์หรือบุคลากรภายในวัด เนื่องจากนักท่องเที่ยวจะเป็นผู้สะท้อนให้วัดดำเนินไปในทิศทางบวก นั่นก็คือ นักท่องเที่ยวบางคนอาจเป็นนักเขียน นักข่าว เมื่อได้ไปเที่ยววัดได้พบเห็นสิ่งดีเกิดความประทับใจ หรือสิ่งบกพร่องเกิดความคับข้องใจ ก็จะกลับไปเขียนข่าว บทความ หรือสารคดีเผยแพร่ให้ประชาชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบก็จะเป็นหนทางให้มีการแก้ไขปัญหาได้ทันทั่วทั้ง โดยเฉพาะการเรียกร้องให้หน่วยราชการเข้าไปดูแลปฏิสังขรณ์ให้อยู่ในสถานที่ที่เหมาะสม และในบางกรณี การถ่ายภาพศิลปวัตถุสถาน อาจกลายเป็นหลักฐานสำคัญทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ แม้นักท่องเที่ยวธรรมดา เมื่อเห็นข้อดีและข้อด้อยของการไปเที่ยวชมวัดแล้ว ก็อดไม่ได้ที่จะชื่นชมหรือวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลในการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องได้เช่นกัน ดังนั้น การที่นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสพบเห็นศิลปกรรมของวัดต่างๆ จะเป็นเครื่องยืนยันว่าคนไทยนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่อดีต โดยมีศิลปกรรมตามวัดเป็นหลักฐานทางวัตถุที่สำคัญและเป็นสิ่งกระตุ้นให้มีการตื่นตัวที่จะอนุรักษ์พัฒนาให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม หากมีการกระทำใดๆ ที่ไม่ถูกไม่ควร ก็จะมีคนคอยเป็นผู้ดูแล รวมทั้งต่อสู้ ขัดขวางการทำลายศิลปวัตถุอันเป็นสมบัติส่วนรวมของคนทั้งชาติ และการที่นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสพบเห็นความวิจิตรตระการตา โอ้อ่าสง่างามของศาสนสถาน ได้พบเห็น จริยวัตรอันงดงามของพระสงฆ์ ก็อาจ

เกิดความเลื่อมใส สนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หรือมีความตั้งใจจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาต่อไป

3.2) การพัฒนาจริยธรรมการท่องเที่ยวในวัด ยึดหลักกัลยาณมิตร 7 เพื่อการปรับปรุงยุคที่ใช้ในการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว คือ

3.2.1) ปิโย ทำตนให้เป็นที่รัก คือ การเป็นบุคลากรการท่องเที่ยวที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เป็นที่รักของนักท่องเที่ยว

3.2.2) ครุ ทำตนให้เป็นที่น่าเคารพ คือ การปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าเคารพนับถือ วางตนเหมาะสมกับความเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสร้างความปลอดภัยทั้งด้านศาสนสถานและนักท่องเที่ยวผู้มาเที่ยวชม

3.2.3) ภาวนีโย นำเจริญใจชวนให้ระลึกถึง คือ เป็นบุคคลที่ทำหน้าที่นำประทับใจ และทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกต้องการกลับมาเยือนอีก

3.2.4) วัตตา จ รู้จักพูดและให้คำแนะนำที่ดี คือ บุคลากรทางศาสนาหรือมัคคุเทศก์มีความสามารถในการสื่อสารคำพูดและคำแนะนำที่ถูกต้องเกี่ยวกับศาสนสถานและข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง

3.2.5) วจนักขมโน อดทนต่อถ้อยคำตำหนิพร้อมที่จะรับฟังและนำไปปฏิบัติ คือ บุคลากรทางศาสนาหรือมัคคุเทศก์ที่จะรับฟังคำแนะนำและข้อเสนอแนะ พร้อมกับการนำมาปรับปรุงแก้ไข

3.2.6) คัมภีรญูจ กถิง กัตตา สามารถอธิบายเรื่องราวที่ยุกยาก ลุ่มลึกให้เข้าใจอย่างง่ายตาย คือ บุคลากรทางศาสนาหรือมัคคุเทศก์สามารถอธิบายความเชื่อเกี่ยวกับศาสนสถานและประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องได้อย่างถูกต้อง ตลอดถึงหลักธรรมทางศาสนาได้อย่างลุ่มลึก

3.2.7) โน จัญญานะ นิโยชเย ไม่ชักนำหรือชักจูงในทางเสื่อมเสีย คือ บุคลากรทางศาสนาหรือมัคคุเทศก์สามารถให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับศีลธรรมจริยธรรมที่ดั่งงามของประเทศไทย ไม่ชักนำไปสู่การท่องเที่ยวในแหล่งอบายมุขอย่างเดียว

4) การจัดการด้านระบบการสื่อความหมาย การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ และเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม มีการพัฒนาทางด้านระบบสื่อความหมายของวัด ดังนี้

4.1) การจัดทำข้อมูลและฐานข้อมูลของวัดที่ถูกต้องในการเผยแพร่ให้นักท่องเที่ยว บริษัทท่องเที่ยว และการเผยแพร่ในฐานข้อมูลสารสนเทศ

เนื่องจากนักท่องเที่ยวมีความหลากหลายทั้งในด้านวัฒนธรรม ศาสนาและความเชื่อ รวมไปถึงทัศนคติส่วนตัว ทำให้ยังไม่มี ความเข้าใจในวัฒนธรรมประเพณีที่ถูกต้องและลึกซึ้ง ปัญหาเหล่านี้ผู้บริหารจัดการวัดจะต้องแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาไปพร้อมกับการพัฒนาวัดด้วยในอนาคต ซึ่งถ้าหากวัดต่างๆ ได้ดำเนินการพัฒนาวัดอย่างถูกต้องและมีทิศทางแล้ว นอกจากจะเป็นการสร้าง ความยั่งยืนให้กับพระพุทธศาสนา การสร้างโอกาสในการเผยแผ่ศาสนาเพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่ประชาชนแล้ว การท่องเที่ยวก็ยังเป็นผลพลอยได้จากการพัฒนาวัดอีกด้วย และการท่องเที่ยวเองก็จะเอื้อประโยชน์แก่วัดมากมาย

4.2) การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดในวันสำคัญหรือเทศกาลสำคัญต่างๆ เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นที่มาของรายได้ เงินรายได้นี้เมื่อไหลเข้าสู่กระแสเศรษฐกิจ ก็เกิดการกระจาย เมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทางไปเที่ยวชมวัด วัดก็จะได้รับประโยชน์ในรูปแบบของรายได้จากการประกอบธุรกิจต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น รายได้จากการให้เช่าบูชาพระเครื่อง การขายดอกไม้ธูปเทียนเครื่องสักการบูชา การเก็บค่าที่จอดรถ เงินรายได้จากการบริจาคทรัพย์สินสิ่งของ และการทำบุญในโอกาสพิเศษต่างๆ เงินและสิ่งของเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการเสริมงบประมาณแผ่นดินให้มีพอที่จะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ควรแก่การเป็นที่สักการะสถานต่อไป อีกประการหนึ่งวัดที่มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามา มาก ย่อมกระตุ้นให้เกิดธุรกิจต่างๆ เป็นทางให้คนในท้องถิ่นมีรายได้เพื่อการยังชีพ เมื่อคนเหล่านี้มีเศรษฐกิจดีขึ้นย่อมจะเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาเมื่อถึงเวลาและโอกาส สิ่งเหล่านี้ถือเป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมและยังช่วยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงอยู่สืบทอดได้อีกทางหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม การคำนึงถึงกิจการท่องเที่ยวเป็นหลักอย่างเดียว ไม่สามารถที่จะดำรงคงรักษาแก่นแกนของหลักการทางศาสนาไว้ได้ เพราะฉะนั้นคณะสงฆ์ควรคำนึงถึงการใช้การท่องเที่ยวให้เป็นประโยชน์ในการน้อมนำศรัทธาทางศาสนาไปสู่การพัฒนาปัญญาความเข้าใจในศาสนาด้วย

เอกสารอ้างอิง

- กตัญญู ชูชื่น. (2525). **พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไฉไลฤดี ยวนะศิริ และภัชรภณ ฤทธิ์เต็ม. (2548). **ศึกษาสารัตถะตำนานพื้นบ้านล้านนาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจากเอกสารโบราณ**. ทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระ. (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ธวัช ปุณโณทก. (2547). “ปัญหาและวิธีใช้เอกสารโบราณในการวิจัยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง “การพัฒนานักวิจัยท้องถิ่นด้านมนุษยศาสตร์”. ณ โรงแรมอิมเจ็ส โอโมร่า ท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่ 17-19 ธันวาคม 2547, หน้า 10-16. (เอกสารอัดสำเนา).
- เจียรราชา อักษรดิษฐ์. (2545). **ชุดาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประยูรช ญุตโต, พระมหา. (2513). **พระพุทธศาสนากับสังคมไทยในปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ: สยามสมาคม.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)**. (2507).พระนคร: คลังวิทยา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2539). มหาวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วิวัฒน์ชัย บุญยภักดี. (2531). “วัด: จำเป็นอย่างไรรจะต้องมีคู่มือพัฒนา”, จุลสารการท่องเที่ยว, (7 (1) 73-77): หน้า 74-75.
- ศรีเลา เกษพรหม. (2544). **ประเพณีชีวิต คนเมือง**. เชียงใหม่: ร.พ.นพบุรี.

- สุทิพย์ อากาศโร (อบอุ่น), พระมหา และคณะ. (2555). **การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. ชุดโครงการวาระแห่งชาติเพื่อการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืนปี 2556 สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).**
- เสนห์ ญาณเมธี, พระใบฎีกา และคณะ. (2555). **รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรคเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม. สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).**